

Краязнаўства на беларускіх землях у перыяд Расійскай імперыі (1772/1795 — 1917 гг.)

Развіццё краязнаўчага руху ў 1772/1795 — 1864 гг.

Адметнай постаццю ў краязнаўстве быў Канстанцін Тызенгаўз (1786–1853), сусветна вядомы арнітолаг, унук Антонія Тызенгаўза. У маёнтку ў Паставах стварыў унікальны арніталагічны музей, у якім былі прадстаўлены мясцовыя птушкі, мелася багатая бібліятэка спецыяльнай літаратуры.

Уладзіслаў Сыракомля (Людвік Францішак Уладзіслаў Кандратовіч; 1823–1862) вырас у сям'і дробнага шляхціца і яго дзяцінства прамінула ў асяроддзі беларускага сялянства. Пачаўшы працоўную дзейнасць у Нясвіжы, вольны час прысвячаў літаратурнай творчасці, знаёмству з архіўнымі зборамі ў радзівілаўскім палацы, напісанню працы пра гістарычнае мінулае Нясвіжа. Сюжэты многіх літаратурна-мастацкіх твораў Сыракомлі пабудаваны на беларускіх легендах, паданнях і сапраўдных падзеях. Шэраг празаічных працаў мае краязнаўчы характар. Ён пісаў пра мясцовыя помнікі, пра побыт і культуру розных саслоўяў беларусаў.

У Сыракомля – аўтар некалькіх выдатных краязнаўчых кніг, шматлікіх публікацыяў у перыядычным друку, прысвечаных беларускім мястэчкам і вёскам, таленавітым землякам, пытанням аховы гісторыка-культурных помнікаў і інш. Асаблівае месца ў даследаваннях выдатнага краязнаўцы займала Міншчына – край дзіцячых гадоў і маладосці. У кнізе «Вандроўкі па маіх былых ваколіцах» (1853) ён адлюстравіў мінулае Нясвіжа. Стоўбцаў, Койданава, Міра, падаў шмат каштоўных звестак пра лад жыцця сялянства: жыллё, гаспадарку, вопратку, харчаванне, звычаі, абрады, вусна-паэтычную творчасць. Гэта была адна з першых і лепшых краязнаўчых кніг. Ён адзін з першых пачаў вывучаць рэгіянальны асаблівасці беларускай мовы і збіраць моўны матэрыял. У працы «Кароткае даследаванне мовы і характару паэзіі русінаў у Мінскай правінцыі» (1856) паказаў дыялектны асаблівасці беларускага маўлення, прывёў шматлікія ўзоры мовы, апісаў дажынкi, вярчоркі, валачобныя і іншыя абрады. У

пачатку 1860-х гадоў выйшлі з друку манаграфіі «Мінск» (1860) і «Нёман ад вытокаў да вусця» (1861). У кнізе «Мінск» даследчык усебакова прадставіў выгляд горада і яго асобных мясцінаў, забудовы, жыцця гараджанаў. Манаграфія аб Нёмане – гэта комплекснае гістарычнае, прыродазнаўчае, этнаграфічнае і археалагічнае апісанне прынёманскага краю. Апісанні У. Сыракомлі назаўжды захавалі непаўторныя вобразы многіх беларускіх мясцінаў сярэдзіны XIX ст.

Павел Міхайлавіч Шпілеўскі атрымаў духоўную адукацыю і займаўся педагагічнай дзейнасцю, захапляўся краязнаўствам. Вывучаў гісторыю, побыт, вусную народную творчасць, мову жыхароў многіх мясцінаў Беларусі. Ён апісаў прыказкі, народныя павер'і, вясельныя абрады засяцкавай шляхты ў Віцебскай губерні, краявіды і жыццё сялянаў сярэднебеларускіх зямель, Мазыршчыны і інш. Публікацыі ў цэнтральным расійскім друку зрабілі імя краязнаўцы шырока вядомым. Адна з лепшых краязнаўчых прац П.М. Шпілеўскага «Падарожжа па Палессі і беларускім краі» (1853–1855) уяўляла сабой захапляльны нарыс, дзе навуковыя разважання і гістарычныя даведкі перапляталіся з лірычнымі адступленнямі, маляўнічымі апісаннямі беларускіх гарадоў, вёсак і мястэчак, фальклорнымі запісамі і этнаграфічнымі замалёўкамі.

Сярод асобаў, якія праявілі сябе ў даследаванні розных кірункаў тагачаснага краязнаўства, быў Адам Карлавіч Кіркор (1819–1886), нашчадак старажытнага татарскага роду. Гэта быў вучоны-энцыклапедыст, краязнавец, гісторык, этнограф, археолаг, літаратуразнавец, журналіст, выдавец. У юнацтве захапіўся археалогіяй і гісторыяй роднага краю. «Я літвін, – пісаў Кіркор жонцы, – ніколі не знішчаць у ва мне гэтага пачуцця. Я люблю сваю радзіму з усім натхненнем юнака, з усёй ахвярнасцю мужа». Часам называў сябе

«не прыродным палякам», а «беларусам». Вакол Кіркора гуртаваліся інтэлектуалы Паўночна-Заходняга краю: У. Сыракомля, У. Каратынскі, В. Дунін-Марцінкевіч, А. Адынец, І. Ходзька, С. Манюшка, Я. Тышкевіч і інш. Гэта быў таленавіты навуковец і здольны арганізатар культурных праектаў. Ён удзельнічаў у шматлікіх археалагічных раскопках (раскапаў каля тысячы курганоў), выкарыстоўваў навуковыя метады. Так, ён прыйшоў да правільнай высновы аб датаванні курганоў ад часу прыняцця хрысціянства, археалагічныя раскопкі пачаў весці крыжападобнымі траншэямі, а не распаўсюджанымі ў той час калодзежамі. Але, адзначае сучасны даследчык Л.В. Аляксееў, Кіркор не заўжды паслядоўна прымяняў наватарскую метадыку, у прыватнасці, памылкова дапускаў, што курганы маглі мець месца ў XV ст. Кіркор напісаў шэраг твораў, сярод якіх найбольш значнай была праца «Этнаграфічны погляд на Віленскую губерню» (1857–1858), складзеная па праграме Рускага геаграфічнага таварыства (РГТ), дзе змясціў больш за сто беларускіх песень, дзвесце прыказак, слоўнік беларускай мовы. Кіркор некаторы час працаваў сакратаром Віленскага губстаткамітэта, рэдагаваў і выдаваў «Памятныя книжки Виленской губернии» (1850–1854), значна пашырыў іх неафіцыйны аддзел, дзе друкаваліся багатыя матэрыялы па беларускіх паведах губерні. Апублікаваў уласныя вялікія матэрыялы па гісторыі і статыстыцы Лідскага, Ашмянскага і Віленскага паведаў. Заўжды імкнуўся да выдавецкай дзейнасці. Атрымаў дазвол на выданне шасці неперыядычных зборнікаў, сярод якіх найбольш значныя краязнаўчыя матэрыялы былі апублікаваны ў зборніку «Тэка Віленска».

Валянціна САІТАВА
(Працяг будзе)